אור הצפון — יראת אלהים

יראת אלהיםאנו קוראים בתורה: "ויאמר ה' אל משה כתוב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע כי מחה אמחה את זכר עמלק" (שמות יז). וכן נצטוינו בפירוש: "זכור את אשר עשה לך עמלק וכו' והיה בהניח לך מכל אויביך וכו' תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח" (דברים כה).

יש מהראשונים הסוברים שקריאת פרשת זכור היא מדאורייתא. הרמב"ן פוסק שזכירת עמלק היא מצות עשה שחייבים בה יום יום. אחרים אומרים שמכיון שכתוב "לא תשכח", הרי בא זה ללמדנו שהזכירה צריכה להיות בשעור כזה שלא תישכח מלבנו (ראה ספר החינוך תרא). אנו נוהגים לקרוא פרשה זו פעם בשנה, כי כידוע, עבידי אינשי לשכוח לאחר שנים עשר חודש (ראה ברכות נח) ולכן עלינו לחדש זכירה זו בכל שנה.

והנה עיקר המטרה היא מחיית עמלק, כפי שמשמע מדברי הכתוב כאשר יניח לנו ה' מכל אויבינו נמחה את זכר עמלק מתחת השמים. ולפי זה אין זו אלא הילכתא דמשיחא, כי בדורותינו אין ידנו תקיפה ואין לנו הכוח והשלטון להילחם בעמלק, וגם לא ידוע לנו מי הוא עמלק, כי הרי "עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות" (ידים ד:ד). אולם מלבד מצות המחייה, יש גם מצות זכירת עמלק שאנו חייבים בה בכל הדורות. ולכאורה מה התועלת במצוה זאת אם אין בידינו לקיים את מטרתה שהיא המחייה?

אנו מוצאים עוד מצווה זכירה בתורה, כגון "זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים בדרך בצאתכם ממצרים" (דברים כד). מטרת הזכירה הזאת היא להעמיד אותנו על חומרת עוון לשון הרע. יודעים אנו שמרים עמדה במדריגה גדולה מאד, עד שהכתוב מדמה אותה למשה ואהרן, כדכתיב: "ואשלח לפניו את משה אהרן ומרים" (מיכה ו). וכשדיברה עם אהרן במשה, לא נתכוונה אלא לשבח (ראה ספרי שם) ולא הרהרה אחרי משה, אלא באה לברר את ההלכה אולי גם אהרן חייב בהנהגה כזאת. אבל בשמים הרגישו שנתערב בדיבורה גם משהו שאפשר לכנותו בשם לשון הרע ובא עליה עונש חמור כזה. ומשום כך באה התורה וציוותה לנו שנזכור את אשר עשה ה' למרים כדי להזהיר אותנו על החומרה הרבה שבאיזה אבק קל של לשון הרע. אבל בזכירת עמלק, מה התועלת שיש בה?

אולם חז"ל כבר גילו לנו שמצות זכירת עמלק באה לא רק כדי לעורר את ישראל למחוק את עמלק, כי אם גם כדי להזכיר לישראל את החטא שגרם לבואו של עמלק. והם מבארים את הדבר במשל: "משל למלך שהיה לו כרם והקיפו גדר, והושיב בו המלך כלב נושך אמר המלך: כל מי שיבוא ויפרוץ הגדר, ינשכנו הכלב. ובא בנו של המלך ופרץ הגדר ונשכו הכלב. כל זמן שהיה המלך מבקש להזכיר חטאו של בנו שעשה, הוא אומר לו, זכור את שנשכך הכלב. כך, כל זמן שהקדוש ברוך הוא מבקש להזכיר חטא של ישראל מה שעשו ברפידים, שאמרו: 'היש ה' בקרבנו', הוא אומר להם: 'זכור את אשר עשה לך עמלק'" (ילקוט רסא בשם פסיקתא). הרי שמצות זכירת עמלק, כוונתה להזכיר לישראל את החטא שניסו את משה ואמרו לו: "היש ה' בקרבנו אם אין" (שמות יז).

והנה יש להתבונן מה היה כאן חטאו של ישראל. הרי למדנו שישראל הגיעו אז למדריגות הגדולות ביותר, ואיך יתכן שהם באו לבחון אם יש ה' בקרבם.

מצאנו בחז"ל עוד יותר מזה. הכתוב אומר: "זכור את אשר עשה לך עמלק וכו' אשר קרך בדרך וכו' ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים" (דברים כה). ומפרשים חז"ל ש"אתה עיף ויגע" מכוון לישראל, ואילו סוף הפסוק "ולא ירא אלהים" מכוון לעמלק (ראה ספרי שם). אולם במכילתא (א:ח) שנינו ש"אחרים אומרים": "ולא ירא אלהים' - אלו ישראל", משום שישראל לא היה ירא אלהים בא עמלק להילחם בהם.

והנה הדבר מופלא מאד. הרי לפי רוב המפרשים מכוונים דברי התורה: "ולא ירא אלהים" - לעמלק, שהיה מקור הרשע והשחיתות בעולם. התורה מספרת שכל העמים נזדעזעו מהאותות והמופתים שעשה ה' במצרים, כפי דברי הכתוב: "שמעו עמים ירגזון חיל אחז יושבי פלשת, אז נבהלו אלופי אדום, אילי מואב יאחזמו רעד נמוגו כל יושבי כנען" (שמות טו); ואילו עמלק לא נרתע ופסע ארבע מאות פרסה ובא להילחם בישראל (ראה מכילתא א). ואף על פי שריתח עצמו ברותחין הפשירם בפני אחרים (רש"י דברים כה). ואם כן פירוש הדברים "ולא ירא אלהים" - שלא היתה בעמלק יראת אלהים כלל וכלל, ואיך יתכן שאותם הדברים מכוונים לפי דעת אחרים לישראל?

התורה וחז"ל מספרים לנו שישראל עמדו אז במדריגות גדולות מאד באמונה וביראה. חז"ל אומרים שבזמן שמשה אמר להקדוש ברוך הוא: "והם לא יאמינו לי" (שמות ד) אמר לו הקדוש ברוך הוא: "הם מאמינים בני מאמינים, ואתה אין סופך להאמין. הם מאמינים, דכתיב 'ויאמן העם'; בני מאמינים - 'והאמין בה'"; ואתה אין סופך להאמין שנאמר: 'יען לא האמנתם בי'" (ילקוט קעב), ואם כי חוסר האמונה שמצא הקדוש ברוך הוא במשה היה בדקי דקות שאי אפשר לנו להשיג אותו, בכל זאת ציין הקדוש ברוך הוא את ישראל כאילו הם עומדים באמונה במדריגה גדולה ממנו, שהם מאמינים בני מאמינים. ועוד, שלאחר שראה ישראל את האותות והמופתים במצרים ועל ים סוף, העיד עליהם הכתוב: "ויראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (שם יד), ונוסף על זה, שהלכו אחרי ה' במדבר, שהקדוש ברוך הוא מציינם על כך לשבח ביותר ואומר: "זכרתי לך חסד נעוריך, לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה", וגומר "קודש ישראל לה'" (ירמיה ב), כלומר,

שמכאן הגיעו למדריגת קודש, ואם כן לאחר שהיו במדריגות גדולות כאלה, באמונה וביראה, איך אפשר ליישב את דברי הכתוב שישראל לא היה ירא אלהים, ובא לגסות אם יש ה' בקרבכם, ועוד משתמשים באותו ביטוי שמשתמשים לגבי עמלק.

אולם ישנן מדריגות שונות ביראת אלהים והן נערכות לגבי כל אדם ביחס למדריגתו הרוחנית. החכם מכל אדם אומר: "והאלהים עשה את האדם שייראו מלפניו" (קהלת ג), ודרשו חז"ל: "לא ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו אלא בשביל ישראל שייראו מלפניו" (שבת לא). עצם קיומו של העולם וקיומו של האדם, מחייב את כל בני ישראל לבוא לידי יראה, כי הרי הכל תלוי בהשגחתו המתמדת של ה', ואם יפסיק לרגע את השגחתו - הכל יהפך לאפס ואין. ה' מכלכל את כל בריותיו, מגדל ומחזק את הכל ומחיה את כולם, ואינו מסיר חסדו לרגע מהם. כאשר ישא האומן את היונק, כך נושא ה' את האדם כל ימיו, ואם יסיח, כביכול, דעתו ממנו לרגע, מיד הוא מת, כדברי הכתוב: "התעיף עיניך בו ואיננו" (משלי כג). ואף בשעה שהאדם מסיח דעתו מעצמו, כגון, שהוא ישן או לוקח סם תרדימה, הקדוש ברוך הוא זוכר אותו, כי אלמלא זה לא היה קיים. ומשום כך אנו מתפללים כל ערב: "השכיבנו ה' אלהינו לשלום והעמידנו לשלום". ואפילו הגיבור ביותר, ואף שמשון הגיבור היה חייב להתפלל תפילה זו, כי בלי עזרת ה' לא היה בו כוח, לא לשכב ולא לעמוד, וכפי שהכתוב מספר שכאשר ה' סר מעליו, מיד כשהקיץ משנתו מצא שתש כוחו (ראה שופטים טז). ומחובתו של כל אדם ואדם להרגיש ללא הפסק שכל חיותו באה לו מה' ואסור לו להתעלם לרגע מזה שה' משגיח עליו ללא הרף ואינו מסיח דעתו, כביכול, ממנו, ואז יימצא תמיד במצב של יראת ה'. ואם האדם מסיח דעתו ממחשבה זו, יש בזה, איפוא, היסח דעת מיראתו את ה'. הכתוב אומר: "כי אם ביראת ה' כל היום" (משלי כג), ומפרש המאירי: "בלי הפסק", כי אסור שיהיה לאדם היסח דעת מהשגחתו המתמדת של ה' עליו ומיראתו אותו.

והנה מדת היסח הדעת של כל אדם ואדם כלפי הקדוש ברוך הוא, שרואים בה, כאמור, שלילת האמונה, נמדדת במדת החסד שה' גומל אתו, ובמדת קירבתו שלו לאותו אדם. בה במדה שהקדוש ברוך הוא קרוב אליו יותר, עליו להרגיש בה יותר, ואם לא ירגיש בכך באותה המדה, רואים בו כאילו הסיח דעתו לגמרי מהקדוש ברוך הוא ואין בו כלל יראת אלהים.

ובזה נבין דברי קהלת בן דוד שביטל את העולם וכתב: "הבל הבלים הכל הבל". הרי קהלת היה החכם מכל אדם והכיר את חכמת הבריאה עד יסודה. הוא ירד לחכמתם של כל היצורים שנבראו בששת ימי בראשית, הדוממים, הצומחים ובעלי חיים, והבין שפתו של כל אחד מהם, ואף השיג את העולמות העליונים המלאים חכמה לאין שיעור, ואת כל השכלים הנבדלים שגם הם חלק ממעשי בראשית, והוא בעצמו כותב שמתוך בריאת האדם והעולם, אפשר להכיר את ה' ולבוא לידי יראה מלפניו, שהוא תכלית כל החכמות, שנאמר: "ראשית חכמה יראת ה'", (תהלים קיא). והנה תמוה מאד שחכם זה מבטל עולם פלאים זה ואומר שהכל הבל.

אולם ביאור הדבר אנו מוצאים בסוף דבריו בספרו קהלת: "סוף דבר הכל נשמע, את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם". לאחר שה, בחר בישראל לעם סגולה ונתן להם את התורה והמצוות, עליהם להכיר את הקרבה הגדולה הזאת מאת ה' אלהיהם, ואסור להם להסיח לרגע דעתם מקרבה זו, ומתוך כך לבוא לידי יראה בעלת מדרגה גדולה ביותר. ואם יסיחו דעתם מזה ויסתפקו ביראה הבאה מתוך הכרתם בה' בתור בורא עולם בלבד, הרי אינה נחשבת לגבם ליראה כלל והיא בבחינת הבל הבלים.

ומכאן נבין גם חטאם של דור יוצאי מצרים, שדוקא משום שעמדו במדריגות כאלה באמונה ויראה, באה עליהם התביעה. חז"ל מפרשים כוונת הדברים שאמרו: "היש ה' בקרבנו אם אין". "ר' יהודה אומר: אמרו ישראל, אם רבון הוא על כל המעשים כדרך שהוא רבון עלינו - נעבדנו, ואם לא - לא נעבדנו. נחמיה אומר: אם מספק הוא לבו מזונותינו כמלך שהוא שרוי במדינה ואין המדינה חסרה כלום - נעבדנו, ואם לאו - נמרוד בו. ורבנן אמרו: אם מסיחין אנו בלבבנו והוא יודע מה אנו מסיחים - נעבדנו, ואם לאו - נמרוד בו" (ילקוט בשלח יז). מובן שאי אפשר לפרש את הדברים כפשוטם, שלאחרי כל הנסים שראו בעיניהם, החלו לפקפק ביכלחו של הקדוש ברוך הוא. אלא בודאי היו להם חששות אולי אינם ראויים עוד שימשיך הקדוש ברוך הוא לעשות להם נסים כאלה.

והנה חששות אלה באו להם מתוך היסח הדעת מאת הקדוש ברוך הוא במרד, שהם היו חייבים בה לפי מדריגתם. לאחר שה' עשה לישראל נסים גלויים במצרים ועל ים סוף וגילה להם קרבה גדולה כזו, שהשכין בתוכם את שכינתו וכל הנהגתו אתם היתה שלא בדרך הטבע, ולאחר שהם הכירו בכך, כפי שהכתוב אומר: "זכרתי לך חסד נעוריך, לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה", אסור היה להם להסיח את דעתם מקרבה זו ומההנהגה הנסית שהקדוש ברוך הוא גילה להם, ולא היה להם לנסות אם יש ה' בקרבם אם אין, לפקפק אם הם ראויים לכך ושהקדוש ברוך הוא ימשיך בזה, ואם לא עמדו במדריגה זו, רואים אותם כאילו הסיחו דעתם לגמרי מהקדוש ברוך הוא ופקפקו במציאותו וכאילו אין בהם יראת אלהים כלל וכלל. ומשום היסח דעת זה, בא עליהם עונש כזה שהוא קשה מעונשו של עמלק. על עמלק גזר המקום שיקבלו את עונשם לעתיד לבא; ואילו ישראל קיבלו עונשם מיד, שבא עמלק להילחם בהם "והיה כאשר יניח משה ידו וגבר עמלק".

ולשם כך באה מצות זכירת עמלק. לפי האמור בדברי חז"ל שהזכרנו, לא באה הזכירה רק להזכיר את עמלק, כי אם להזכיר לישראל את חטאם שאמרו: "היש ה' בקרבנו אם אין", כלומר, הזכירה היא ליראת ה' נוסף על המצוה "את ה' אלוקיך תירא", להזכיר לישראל לכל הדורות איזו מדריגה גדולה של קרבה יש להם מאת ה' ואיזו דרגה של יראה תובעים מהם, שאסור להם להסיח לרגע דעתם מה' באותה המדה שה' מתקרב אליהם, ואם אינם במדריגה כזו, לא נחשבת יראתם כלל.